

Förebilden för Gustav Vasas arvförening.

En viktig uppgift för Gustav Vasa var att trygga åt sin ätt härskarplatsen i Sverige. Det säkraste medlet härför var att införa arvrrike. Han saknade icke i denna sin strävan föregångare. Kort före Gustav Vasas uppträdande hade Kristiern II av Danmark låtit hylla sig som Sveriges arvkonung. Alla den starka centralmaktens företrädare i Europa under de föregående två århundradena hade befast eller eftersträvat arvmonarkien.

När tanken på att införa arvrrike i Sverige första gången dök upp hos Gustav Vasa, kan icke avgöras, men fr. o. m. 1540-talets början intar den en framträdande plats i hans planer och förhandlingar¹. På herredagen i Örebro december 1539—januari 1540 fann Gustav Vasa det lämpligt att låta rådet och andra av adeln bekräfta sin trohet till honom och hans ätt genom en högtidlig ed. De förklarade sig avlägga eden »upå thette blåtte konungslige sverdh upå våre niderfalne bögde knä utaf alt vårt hierthe, alles våre sielar och af alle vore kraffter». Där talas om »hans kongelige och förstlige unge lifserbskaffter», om honom själv som »vår allernådigste arfkonungh»; konungen själv talade om den

¹ Redan 1526 lät Gustav Vasa förbereda ett utländskt frieri genom en försäkran av rådet om företrädesrätt till tronen för hans ev. söner (Sv. Riksdagsakter I, sid. 44 ff.; E. Hildebrand, Den svenska statsförfattningens historiska utveckling, sid. 222). Under de sachsen-lauenburgska giftermålsunderhandlingarna lät Gustav sina representanter framställa Sverige närmast som arvrrike (Gustaf I:s registratur VII, sid. 260). Efter konungens första giftermål innehöllo slottslovenbrev en bestämmelse, att länsinnehavarna efter konungens död »skulle hålla drottningen slotten tillhanda, tills hon blivit tillfredsställd i avseende på sin morgongåva och lifstugt» (Sv. Riksdagsakter I, sid. 181; Gustaf I:s registratur VII, sid. 436 f.; se även E. Hildebrand, Gustav Vasa (i Sveriges historia), sid. 237).

allsmäktige Guds gudomliga kraft och makt, »hvilken ås och alle våre kongelige och förstlige lifsarfherrer från arfvinger till arfvinger unt och förlent hafver öfver eder och alla våre undersåter uppå jorden att styre och råde» . . .¹ Motsvarande uttryck förekomma också i åtskilliga aktstycken under den närmast följande tiden; det hänvisas understundom till hyllningsceremonien, och benämningen »lifserfherschaft» eller liknande för de unga furstarna förekommer².

I ederna och uttalandena under denna tid förekommer intet närmare angivande av den form, det påtänkta arvkonungadömet skulle få. Endast allmänna uttryck användas; det är mera frågan om att ange en princip än att i detalj fastslå en kommande praxis. Annörlunda blev det, då denna fråga nästa gång upptogs till behandling. I december 1543 ha överläggningar mellan konungen och vissa rådsherrar hållits i Stockholm; härvid framfördes bl. a. från konungens sida såsom diskussionsämne frågan om försörjandet av hans unga »erbherschafft»³. Ett betänkande av herr Erik Fleming, vilket måhända tagit sin utgångspunkt i denna konungens fråga, kommer närmare in på arvspörsmålet i dess helhet. Han uttalar en önskan, att en närmare formell reglering av tronföljdsfrågan skall företagas på den riksdag, som beramats till Västerås: det »motte finnes upå en gådh ordinans, huru vi ofver hela rikit skula hielpa och stå vår n. herre by i alla nödh, och samma vall och ordinans sidan motte stondendes blifve arf eptir arf ofver hela rikit . . ., att vi motte blifva vår retta arf herre hull och trå och kär åth honum af alt hierta»⁴.

Inför ständerna som samlades i Västerås i början av

¹ Sv. Riksdagsakter I, sid. 250 ff. Se även Register öfver rådslag i Konung Gustaf I:s tid (i Medd. från svenska riksarchivet II, sid. 57). K. Nordlund, Den svenska reformationstidens statsrättsliga idéer, sid. 58 f.

² Sv. Riksdagsakter I, sid. 257, 284 f., 319; Gustaf I:s registratur XIII, sid. 75; se vidare Nordlund, a. a. sid. 61, och Hildebrand, Den svenska statsförfattningen, sid. 223.

³ Sv. Riksdagsakter I, sid. 329; Register över rådslag, sid. 62.

⁴ D:o I, sid. 336. Se vidare Hildebrand, Den svenska statsförfattningen, sid. 223.

1544 erinrade Gustav Vasa om de olycksöden, som före hans tid drabbat Sverige, samt framhöll, hur farligt och skadligt det vore att vara utan herde, utan konung och överhet. Gud allena hade insatt den nuvarande regenten. För att i framtiden söka förekomma besvärligheter av det nämnda slaget, hade Gustav Vasa »ansedt och betänkt, uthaf hvadh försyn, gode ordinantier och politier flere andre högberömde konungarikar uthi sådane goda fridh, välfärdh, förmering och rikedomer regeradt och förbättrat blifve». Han hade vid denna undersökning funnit, att en ordning av arvsförhållandena vore nödvändig för riket, »der medh ingen ville eller partiesk skilnad afkomma måtte, uthan at vara theras hufvudh visse och försäkrade, så att hufvudet och lemmerne eviglige tillsammans satte blifve». Han framlade därefter ett vidlyftigt förslag. Detta med den däri föreslagna ordningen antogs som arvförening¹.

Vid Gustav Vasas död skulle enligt denna ordning hans äldste son följa honom på tronen och i sin tur följas av sina avkomlingar efter regeln: »seden, ä som the affalla, ifrå linien och till linien», skola de, »then ene effther then annen inträde uthi thet kong:e regemente». Efterlämnade Gustavs äldste son inga manliga arvingar, skulle Johan, »som effther linien thenn annen födde eller secundogenitus är», efterträda honom och efter Johan följa hans äldste son o. s. v., allt noggrannt och utförligt angivet. Fråga är endast om »man-könsslechte och lifsarfhärscaffter». Det som i denna arvsförordning anges, är sålunda en agnatisk arvföljd efter lineal primogenitur, som termen lyder.

Det har framhållits, att Gustav Vasas arvsförordning tillkommit under tysk påverkan. Redan språket anses bära vittne därom². Och det har även framhållits, hur i allmänhet det svenska konungadömets utveckling under denna tid i formellt avseende står under tyskt inflytande³. Att Gustav

¹ Sv. Riksdagsakter I, sid. 337 ff. och 378 ff.; E. Hildebrand, Gustav Vasa (i Sveriges historia), sid. 292 ff. Sē vidare Nordlund, a. a. sid. 53 ff.

² Hildebrand, Den svenska statsförfattningen, sid. 223.

³ Nordlund, a. a. sid. 59.

Vasas konungadöme under hans senare tid formellt rönte stark influens från tyskt håll, är otvivelaktigt riktigt, men att detta gäller själva anordningen av arvkonungadömet, är därmed icke givet.

Det fanns vid denna tid inom de arvriken, med vilka Sverige kunde tänkas vara i beröring, tre olika former för furstlig arvsföljd.

Den äldsta och fastaste fanns i Frankrike. Det var den rent linealt-agnatiska, d. v. s. endast arvsföljd för manliga avkomlingar av manliga släktgrenar. Vid början av 1300-talet ställdes man där på allvar inför problemet, huruvida arvsrätten gällde även kvinnor, och därvid uppställdes principen, att så icke vore fallet. Tillfälliga politiska situationer framkallade ett avgörande i denna riktning; senare framsoekte man också en ärevördig auktoritet för denna uppfattning i den saliska lagens arvsrättsstadgande¹. Vid 1500-talets början var denna form stadfäst. Två nya grenar av konungahuset följde med få års mellanrum på den franska tronen (1498 och 1515) enligt dessa bestämmelser. Formen framhölls av de statslärderna som något för landet utmärkande. I en redogörelse för Frankrikes framstående ställning yttrar en statsteoretiker från denna tid bland annat: det är »singuläre», att väldet i detta land endast övergår till män. Den lag, i vilken detta påbjödes, kallas den saliska; stadgandet är ypperligt, ty om kvinnor finge rätt till tronföljden, kunde det hända, att högsta makten överginge till en utlänning, varmed många besvärigheter skulle följa².

En annan form hade tronföljden fått i England. Under senmedeltidens ständiga inbördesstrider lades ganska växlande vikt vid arvkonungatiteln, men från 1400-talets slut var arvriket allmänt accepterat. Även här hade i början av 1400-talet en tendens kommit till synes att beröva kvinnliga medlemmar av det kungliga huset och deras avkomlingar

¹ Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France II*, sid. 55 ff.

² Seyssel, *La Grand' Monarchie*, cit. efter Sleidanus' latinska översättning (1548), fol. 7.

arvsrätten. Men under 1500-talet blev förhållandet ett annat. Visserligen funnos inga bestämda regler för tronföljden; så ändrades den t. ex. av Henrik VIII upprepade gånger med parlamentets medgivande. Men hans successionsordningar medförde, att såväl kvinnliga avkomlingar av det kungliga huset som från kvinnor härstammande ättgrenar blevo arvsberättigade, så t. ex. Elisabeth (1534) och Maria samt hans systers avkomlingar¹.

Olika förhållanden rådde i det tyska rikets olika stater. Arvsrätten var erkänd, men mestadels i en speciell utformning. Längre hade under medeltiden den princip härskat i de tyska territorialstaterna att samtliga arvtagare övertogo var sin del av statsområdet efter sin företrädare eller eventuellt regerade gemensamt. Det var i annan form samma arvsprincip, som under medeltiden yttrade sig i vissa kungariket därigenom, att konungens yngre söner erhöilo halvt självständiga landområden, medan den äldste behöll huvuddelen och konungatiteln (så t. ex. tidvis i Frankrike, Danmark och Sverige). Detta var lättare att tillämpa i ett hertigdöme eller grevskap. Så skedde också i stor utsträckning i det medeltida Tyskland: hade en större enhetlig statsbildning uppkommit, splittrades den i regel genast genom sådan uppdelning. Redan under ett tidigt skede av senmedeltiden hade man på vissa håll klart för sig den fara, som låg i detta tillvägagångssätt, och i vissa territorialstater sökte man redan då hejda upplösningen genom att hävda primogeniturens och riksodelbarhetens principer. Sådana försök gjordes i flera stater så tidigt som under 1300-talet; de blevo i princip gällande för kurfurstendömena, men blevo annars ofta tillfälliga². Ännu vid den tid det här gäller levde det gamla systemet med delning eller samregering kvar i de flesta mera betydande länderna. Så lät t. ex. Johan den ståndaktige av det saxiska husets ernestinska linje år 1532 sina söner Johan Fredrik och Johan Ernst dela sina länder med undantag för

¹ Hatschek, *Englische Verfassungsgeschichte*, sid. 377 ff.

² Spangenberg, *Vom Lehnstaat zum Ständestaat*, sid. 119 ff.

kurlandet, där sedan den gyllene bullan odelbarheten gällde.¹ Så skedde även senare i Hessen efter lantgreve Filips död;² allbekant är också ett exempel i större skala: det habsburgska husets delning av sina länder vid 1500-talets mitt.³ Liknande voro förhållandena under 1500-talets förra del i Brandenburg, Mecklenburg, Pommern, Oldenburg, Baden, Anhalt, Ostfriesland och andra stater. I Bayern hade odelbarhet och ärtflighet för män fastslagits, men tillämpningen var vacklande. Endast i ett mindre antal länder hade odelbarheten definitivt trängt igenom och arvsföljden reglerats på samma sätt som i Frankrike, så i Würtemberg och Braunschweig-Wolfenbüttel. De »Hausgesetze», som fastställde dessa regler, voro dock ofta mycket säreget avfattade, tillkomna som de voro genom överenskommelse mellan flera arvsberättigade furstar eller grenar av ätten.⁴

I huvudsak stodo sålunda de tyska territorierna kvar på sin gamla ståndpunkt vid tiden för Gustav Vasas arvförordning; endast ett fåtal hade slutgiltigt övergått till det franska systemet.

För Gustav Vasa gällde det att finna den form, som säkrast kunde betrygga hans efterkommandes rätt till riket. Man ser genast, att han icke i arvförordningens tronföljdsstadganden efterliknat det tyska systemet med riksdelning, ehuru han redan tidigt börjat överväga att försörja sina yngre söner med förläningar⁵. Ej heller har han i sin arvförordning givit sina kvinnliga avkomlingar någon som helst utsikt till kronan, så som det var fallet i England och så som sedan Karl IX skulle göra. Han har vid en senare tidpunkt oförbehållsamt givit uttryck åt sin motvilja mot kvinn-

¹ Die Hausgesetze der regierenden deutschen Fürstenthäuser, hgg. von H. Schultze, III, s. 16.

² D:o II, s. 15.

³ Se H. Almqvist, Svenska folkets historia (Reformationstiden och stormaktstidens förra skede), s. 90.

⁴ Die Hausgesetze I—III, passim. Det i Brandenburg en gång genomförda odelbarhetssystemet följdes ej.

⁵ Även arvförordningen innehåller stadganden i denna riktning (Sv. Riksdagsakter I, sid. 388; Hildebrand, Svenska statsförfattningen, sid. 223).

lig tronföljd. Det sker under Eriks engelska giftermålsnegociationer, då Gustav Vasa i en instruktion, utfärdad för hertig Johan den 7 augusti 1559, bl. a. förehåller denne att iakttaga följande vid underhandlingarna. Han erinrar och påminner sonen »besynnerligen att thu vilt ihugkomme then bevilling och handell, som här aff menige rigzens ständer ähr skett och annamett um kårett och successionen effter vår dödelige affgonng udi thette rijke, så att thett effter linien, then ene effter then annen, tilbörligen motte effterfölgtt och hollet bliffve, effter som samme trachtat udi lengden ihneholler och förmäller, tesligis ath qvinne personer motte här icke komme eller städes till cronenn och thett kong:e auchtoritet, lijke som udi Enngeland och någre flere landh bruk och sedhvane ähr, uthan att thett altijdt bliffver hoss mandz personerne och effter:de erffvinger, som thenn för:ne trachtat ther um vjdere uthtrycker». Och detta av samma skäl, som vi sett åberopas av franska statsteoretiker: »opå thett att rijkett icke ther medt under fremmende och uthlenske komme motte.»¹

Det faller strax i ögonen, att den svenska reglering av tronföljden, som befästs genom arvföreningen, visar närmaste överensstämmelse med det franska systemet, däremot icke med det engelska och det ursprungliga tyska. Denna överensstämmelse synes tyda på en närmare beröring — direkt eller indirekt — mellan den franska och den svenska arvordningen. En person från denna tid, vars intresse för statsteorier och politiska idésammanhang alltid var vaket, nämligen Erik XIV, har också nedskrivit ett uttalande, som vittnar i denna riktning.

Eriks livliga intresse för arvriket som institution är väl belagt. I hans tankar om konungadömet höghet och majestet ingingo också spekulationer över den kungliga arvsrätten. Ännu i fängelset sysselsatte de honom i hög grad. Då han — väl som förberedelser till de försvarstal han alltjämt hoppades få hålla inför ständerna och till den diskussion därvid kunde följa — 1575 uppsatte sina efter den

¹ Gustaf I:s registratur XXIX, s. 241 f.

formella logikens schema ordnade inlägg, »Argumentationes pro iure hæreditario regis Erici XIV», behandlade han ingående frågan. »Ingen må kalla thet tyranni, ssom Gud hafuer befaled», heter det här. »Gud hafuer befaled i alle land, att alle konunge rijke skole ware arfrijke. Ssåå må ingen kalla thet tyranni, att konge rijke ääre arfrijke.»¹ Han anger också reglerna för den svenska tronföljden. Arvkonungadömet av Guds nåde diskuteras i fortsättningen på olika sätt. Det framhålles att man icke skall låta dem få överhanden, som hålla med utvalt regemente. Han kommer också in på frågan om kvinnans arvsrätt och skriver bl. a.: »Alle qvinnnes perssoner äre oduglige till regementhet. Ther ssom sönerne ärfwe rikket och icke döttrenne, ther ärfwe icke qvinnnes perssonerne regementhet. Sså är ther icke ssåå odugeligit regemente ssom ther qvinnnespersoner erfve».² Ingen kvinnsperson bör sålunda ärva riket. Han ger längre fram prov på sin omfattande historiska beläsenhet genom en översikt över sagans och hävdernas arvkonungar ifrån de argiver, som Troja förstörde för det de hade rövat Helena bort, och fram till den konung som regerar i Frankrike.

Det för den här diskuterade frågan väsentliga uttalandet förekommer i just dessa anteckningar och lyder: »En wijs man lærer utaf andres underwisning hwad nyttigt äär. Alle the ssom af förfarne mens underwisning wisse warde, äär bättre än utav tem som thet icke förfared hafwe. Så gjorde mijn herre fader wislige, att han sig i Frankrik, ther som förfarenheet om arfrijke waar, om arfrijkes rettigheet besporde.»³

Det föregående har visat, att innebörden av detta märkliga uttalande väl stämmer överens med de faktiska förhållandena. Även genom andra omständigheter låter sig riktigheten av dessa Eriks ord bestyrkas.

Då arvrikestanken första gången gjorde sig mera bemärkt — 1540 — var den, som redan framgått, ännu täm-

¹ Erik XIV:s almanacksanteckningar, s. 79 f.

² D:o, sid. 83.

³ D:o, sid. 95.

ligen obestämd och formlös och tog sig endast uttryck i termerna »arvkonung» och »lifserbskaftt». Tre år därefter, vid riksdagen 1544, var den klar och satt i detaljerat system. I den överläggning, som föregick riksdagen, hade det framhållits som önskemål, att successionen måtte ordnas, så som det är »i andra kongars och herrers land». ¹ Under den mellanliggande tiden — 1541—1543 — hade Gustav Vasa trätt i närmare diplomatisk förbindelse med Frankrike. I början av 1541 avsände han en sin sekreterare till detta land för att inleda underhandlingar och i januari följande år en större beskickning med Konrad von Pyhy, Georg Norman, Sten Eriksson och Knut Andersson i spetsen. Frans I:s kammarherre Christophe Richer besökte vid samma tid Sverige två särskilda gånger, i slutet av 1541 samt våren och sommaren 1543. ² Under de sålunda bedrivna underhandlingarna har det varit en lätt sak för svenskarna att erhålla upplysningar om »arvrikesrättighet» i det land, »där förfarenhet om arvrike var». I legationen deltog båda Gustav Vasas förnämsta medhjälpare inom riksstyrelse och kansli.

Såväl den inre överensstämmelsen mellan det franska och svenska arvkonungadömet formella anordning som andra omständigheter visa sålunda, att Erik varit väl underrättad, då han i fängelset nedskrev de ovan citerade orden.

Arvkonungadömet sådant det fixerats i arvföreningen kom efter hand i konflikt med andra Gustav Vasas och hans söners önskemål. Den förre hade sedan gammalt den tanken att väl försörja även sina yngre söner. Denna plan förverkligades genom hans testamente. Vad häri bestämdes, stod icke formellt, men väl reellt i den skarpaste motsats till arvföreningen. Även om riket icke till formen uppdelades i flera, skulle det dock i verkligheten blivit så. För motsättningen mellan arvföreningens och testamentets bestäm-

¹ Sv. Riksdagsakter I, sid. 336 (i Erik Flemings betänkande om arvriket).

² C. Sprinchorn, Sveriges politiska förbindelser med Frankrike, sid. 5 ff. (Hist. Bibliotek 1880); G. Landberg, De nordiska rikena under Brömsebroförbundet, sid. 38 ff.

meler har Gustav Vasa icke haft — eller velat ha — blick. Gottfrid Carlsson har ådagalagt, huru testamentet i åtskilligt går tillbaka på tyska förebilder.¹ Det finnes också ett inre sammanhang mellan de tyska territorialfurstarnas många landuppdelningar på olika ättgrenar och den egenartade författning, som Sverige, uppdelat i tre hertigdömen inom konungariket, enligt Gustav Vasas testamente skulle ha fått.

Den djupgående motsättningen mellan de båda författningarna var icke dold för Erik XIV. En av hans första viktiga regeringsåtgärder blev att oskadliggöra testamentets stadganden och till full styrka återställa arvföreningen.² I kampen mellan honom och Johan möttes i själva verket två grundväsentligt olika principer för konungaarvsföljden: den som senmedeltiden sett utbildas till den starka furstemaktens stöd särskilt i Frankrike, och den mot tidens krav föga svarande, som levde kvar sedan gamla tider i tyska territorialstater.

¹ Gustav Vasas testamente, provföreläsning i Lund 1922.

² H. Forssell, Sveriges inre historia från Gustaf den förste, sid. 52 ff.; H. Almquist, a. a. sid. 122 ff.

Ingvar Andersson.